

OMAMOODI IME – ILMUNUD ON EESTI-LÄTI SÕNARAAMAT

Igauņu-latviešu vārdnīca. Eesti-läti sõnaraamat. Atbildīgais redaktors / Vastutav toimetaja Valts Ernštreits. Sastādītāji / Koostajad Valts Ernštreits, Marika Muzikante, Maima Grīnberga. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015. 1096 lk.

Üle 40 000 märksõna sisaldava „Eesti-läti sõnaraamatu” (ELS) ilmumine on sündmus ja omamoodi ime. Oleme küll lähinaabrid, kuid vastastikku teineteise keelt tutvustavate väljaannete, sh sõnaraamatute valdkonnas on vähe tähiseid. Üks võimalik põhjus on kindlasti see, et pole olnud ega ole tungivat vajadust

teineteise keelt õppida, sest hakkama on saanud prevaleerivate kontaktkeelte saksa ja vene, uuemal ajal inglise keele vahendusel.

Eesti-läti sõnaraamatute ajaloo alguse võib ehk tinglikult siduda Liivimaa talurahvaasjade komisjoni tõlgiametit ja paljusid muidki ameteid pidanud Jaan Nebokati (1844–1908) koostatud „Saksa-Läti-Vene-Eestikeele Sõnaraamatu” (Riia, Tartu: Schnakenburg, 1885; 2., parandatud trükk 1899) ilmumisega, hoolimata sellest, et hilisemad eesti-läti sõnaraamatud seda kasutatud leksikograafilise kirjanduse loendis ei nimeta. Selle väikesformaadilise väljaande 190 leheküljel esitatakse saksa, läti, vene ja eesti keele sõnu, mis on jagatud 73 mõisterühma, nt *Jumal, Usk, Kirik ...*, *Ihuhaigused, Kõik maailm, Linnuajamine ja kalapüük* jne. Seejärel möödub 82 aastat, enne kui ilmavalgust näeb läti-keelset kooliharidust saanud läti kirjanduse eestindaja Karl Abeni (1896–1976) „Eesti-läti sõnaraamat” (Riia: Liesma, 1967). Abeni koostatud sõnaraamat, sisaldades 22 792 eesti märksõna, esindab kakskeelsete sõnaraamatute silmapaistvalt head taset. Eraldi tuleb esile tõsta sõnaraamatu lõppu lisatud läti-keelset ülevaadet eesti keele grammatikast, mille on koostanud Tõnu Karma. Nüüdseks on Abeni sõnaraamat moraalset paratamatult vananenud. Läti keeleameti toel on Abeni sõnaraamatut mõnevõrra täiendatud ja kaasajastatud; see on kättesaadav veebisõnaraamatuna.¹

Veel on nimetada 2002. aastal ilmunud Dace Kļava õhinapõhiselt koostatud, umbes 9000 sõna sisaldav taskuformaadis eesti-läti sõnaraamatuke, paraku vigadest tiine ja ka muidu alamõduline.² Ülevaade poleks ammendav, kui jääks nimetamata „Liivi-eesti-läti

sõnaraamat” (Tartu–Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra, 2012).

ELS oma rohkem kui 40 000 märksõnaga on keskmiselt suur kakskeelne sõnaraamat. Selle veebiversioon on kättesaadav aadressil www.ee-lv.lv. Sõnaraamatu väljaandmist on toetanud Eesti-Läti programm (<http://portaal.eki.ee/avalehe-teadete-arhiiv/854-algab-ees-ti-laeti-ja-laeti-ees-ti-sonaraamatu-koostamine.html>).

Sõnaraamatu algusest leiame tava-pärase sõnaartikli struktuuri kirjelduse, millele järgneb lühike ülevaade eesti sõnade muutmisest. On oluline rõhutada, et ELS esitab eesti muutuvate sõnade grammatikat. Sõnaartiklites esitatakse käändsõnadel ainsuse omastav, osastav ning mitmuse osastav, tegusõnadel *dategevusnimi* ja kindla kõneviisi oleviku ainsuse esimene pööre, muude põhivormide esitamisest on loobutud. Tüve-muutusega verbitüüpidel (nt **amelema**), üksikjuhtudel paraku ka tüvemuutusega juhtudel (nt **taguma**) põhivorme ei esitata. Laadivahelduse tõttu käändsõnalisest põhimärksõnast kaugenenud vorme esitatakse kasutajasõbralikult viitemärksõnadena, nt **aja** {>`aeg}, **lao** {>ladu}, **vett** {>vesi}, **vete** {>vesi}, kuid siiski mitte järjekindlalt, nt pole viiteid vormidel **leiva** {>`leib}, **oa** {>uba}, **paja** {>pada}, **raja** {>rada}, **rea** {>rida}, **saja** {>sada}, **saju** {>sadu}, **vao** {>vagu}, **velje** {>`velg} jpt; läbivalt pole viiteid laadivahelduslikel verbidel, nagu **alata** {>`algama}, **peljata** {>`pelgama}, **vaeb** {>vaagima}. Sõnaraamatu koostajad on otsustanud märkida graavismärgiga astmevahelduslike sõnade kolmandat väldet, sh ka ühesilbilisi vorme (**aed** {aia, `aeda, `aedu}), kuid seda põhimõtet pole järgitud järjekindlalt. Koostajail on puudunud võimalus varustada sõnaraamat tüüpsõnastikuga ja lisada märksõnadele tüübinumber.

ELS esitab eelkõige mitmekesise valiku tänapäeva eesti kirjakeele üld-sõnavara, kuid püüdleb teatava polü-

¹ <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=10611062> (15. IX 2015).

² Vt L. Vaba, Ettevaatust, eesti-läti sõnaraamat! – Keel ja Kirjandus 2003, nr 5, lk 380–382.

funktsionaalsuse poole, hõlmates iga-päevasõnade kõrval harvaesinevat sõnava-
 vara, neologisme, erialakeelendeid jne. Ohtralt esitatakse võõrsõnu. Sõnaraamatust võib leida suhteliselt hiljaaegu kasutusele võetud, kuid kindlalt juurdunud *lõimuma*, *taristu*, *üleilmastama* jms. Võrreldes Abeni sõnaraamatuga on ELS-is ohtralt kõnekeelseid väljendeid ja murdesõnu. On tervitatav, et sõnaraamatusse on võetud kõlasõnu, nt *kilk*, *koks* (*ta lööb koks*, *koks mune pannile*), *plik*, *plöks*, *popp* (*popp*, *popp*, *popp läks paadimootor käima*). Oskussõnavara on esitatud sellistest valdkondadest nagu ajalugu, anatoomia, bioloogia, füüsika, informaatika, keeleteadus, keemia, ma-
 jandus, matemaatika, meditsiin, muusika, sport, sõjandus, tehnika, õigusteadus. Idiomaatilisi noomeniühendeid esitatakse põhisõna artiklis, nt *kirju koer* *saldā šokolādes desa ~ saldā brunete sub koer^a*, *punane kukk* (par ugungsrēku) sarkanais gailis *sub kukk*.

Sõnade tähendusstruktuur ELS-is järgib nii heas kui ka halvast truult „Eesti keele seletavat sõnaraamatut” (EKSS; Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009). Läti vasted kirjeldavad enamasti õnnestunult eesti sõnade semantikat ja stiiliregistrit. Eesti sõnade tähenduste avamisel on sageli läti vaste toeks lisatud sünonüüme, kuid maksimaalselt siiski vaid kolm püsivaks lähisünonüümide raames, nt *agul* (noplukusi) priekšpilsēta, nomale, *˚kartma* baidīties, bities, *nāgus* izskatīgs, glīts, *seelik* svārki, brunči. Lõbus on tähele panna, et sõnaraamatu koostajad on otsekui mängeldes leidnud sujuvaid vasteid sellistele eesti sõnadele nagu *siiras*, *kõbus*, *sihvakas*, *tūlikas*, *rāpane*, *nupukas*, *sārts*, *tagamōte*, *sōrkima* jt – vt nt kas või **rāpane 1.** netīrs, nekopts • **rāpane pōrand** netīra grīda **2.** neģēlīgs, nekrietns • **rāpane laim** nekrietns apmelojums **3.** nekītrs, nepiedienīgs • **rāpased ettepanekud** nekītri piedāvājumi või *˚sōrkima 1.* rikšot **2.** skriet sīkā rikšitī, skriet

tecīņus • **ta sōrgib joosta, et mitte hiljaks jääda** viņš skrien sīkā rikšitī, lai nenokavētu –, mille suhtes eesti-läti keelesuhete andekas uurija Silvija Raģe (1928–1976) on kunagi arvanud, et neil polevatki adekvaatset vastet läti keeles.³ Sõnaraamatu üsna rikkalik näitestik aitab esile tuua eesti sõnade tähendusnihilkeid, peeni tähenduserisusi, avardab ülepea eesti sõnade semantika mõistmist ja tutvustab implitsiitselt üsna heldelt eesti sõnade süntaktilist eripära (nt rektsioone). Sõnaraamat pole loomulikult entsüklopeediline teatmeteos, kuid sõnaraamatu sirvijal on kindlasti sümpaatne leida ELS-ist näitelauseid, mis pakuvad kognitiivset teavet nt eesti ajaloo (vana hea Rootsi aeg sub **rootsi**, *meie võidupüha on 23. juuni, Võnnu lahingu aastapäev sub võidupüha*), eesti kirjandusest (*Juhan Liivi laastud sub ˚laast*), Eesti sisepoliitikast (*haridusministeerium viidi üle Tartusse sub viima*), etnograafiast (*tanu oli abielunaise peakate sub abielu l naine*) vms.

Nagu juba öeldud, on ELS-i võetud silmapaistval hulgal eesti kõnekeelseid sõnu: need on varustatud registrimärgendiga *sar.* (kõnekeelne sõna) ja püütud neile neutraalse vaste kõrval leida kõnekeelne vaste lätiski, nt **hansa sar.** kandža, **tibla sar.** urla, krievs, **˚vōmm^b sar.** policists, pogainais, ments. Valdavalt on eesti kõnekeelendid tõlgitud siiski neutraalsete läti vastetega, nt **kommar sar.** komunistis, **eks˚matt sar.** eksmatrikulācija [= eksmatrikuleerimine], **erakas sar.** privāts dzīvoklis [= erakorter], **˚haip** {haibi, ˚haipi, ˚haipe} *sar.* uzpūsta reklāma, slavinājums [= ülespuhutud reklaam, liigne kiitmine], **hallipassi l mees sar.** nepilsonis [= mittekodanik] jt.

ELS toob hästi esile erinevusi eesti ja läti keele sõnaloomes. Ehkki läti keelele pole liitsõnad võõrad, domineerivad ka

³ S. Raģe, Tähelepanekuid mitmekeelsesest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 16 (1970). Tallinn: Eesti Raamat, 1970, lk 228.

tänapäeva läti keeles sõnaühendid, nt **aine** | **kava** määribu priekšmeta plāns, **osa** | **ühing** sabiedrība ar ierobežotu atbildību, **vastuvõtu** | **aeg** pieņemšanas laiks, **vastuvõtu** | **akt** pieņemšanas akts, **vastuvõtu** | **ruum** pieņemšanas telpa jne. Liitsõnu esitatakse nii eraldi sõnaartiklitenähtena kui ka lihttүүлiste sõnaartiklite näitestikus (liitsõnanäited). Eesti keelt iseloomustavad tegusõnaühendid (ühend- ja väljendteгusõnad), milles tegusõna omandab uue tähenduse seoses lauses esineva abisõnaga (tavalliselt määrsõna, harvem muu sõnaliik). Tähenduselt vastavad sellised tegusõnad ootuspäraselt valdavalt läti eeslihteliste tegusõnadele (prefiksverbidele), nagu **ette** | **aimama** nojaust, paredzēt, **järele** | **aimama** atdarināt, **välja** | **andma** izdot; **aru** | **saama** saprast. Ühend- ja väljendteгusõnad, mida sõnaraamat pakub ohtralt, on kasutajasõbralikult esitatud põhiteгusõna juures eraldi märksõnadena, kusjuures abisõnad on teist värvi kirjas (**välja** | **teгema** izmaksāt).

Sõnaraamatute loomine on töömahukas, aeganõudev ettevõtmine. Koostamistöö pearaskust on kandnud Valts Ernštreits, olles ühtlasi sõnaraamatu vastutav toimetaja. Ernštreitsil on ette näidata eespool juba nimetatud „Liivi-eesti-läti sõnaraamatu” läti osa loomise ja toimetamise väärtuslik kogemus. ELS on koostatud suhteliselt lühikese aja jooksul ja kannab mõningast kiirustamise pitsert. Lätlastel on kombeks öelda, et suur puu heidab suure varju. Pisukese varju heidab ELS-ki. Vormistiku esitamisel on sünenenud vigu: **laas** s {laant [p.o laane], `laant, `laasi}. Regstrimärgendit vajavad nt **vaibe** | **vara** [lisada märgend *jur.* = õigusteadus] bezmantinieku manta, **vaike** | **väärtus** [lisada märgend *inf.* = informaatika] noklusētā vērtība, **esile** | **võtma** [lisada märgend *novec.* = vananenud sõna] bārt, rāt [= noomima, tõrelema, läbi võtma] • **õpetaja** | **võttis** | **meid** | **esile** skolotājs mūs bāra [= õpetaja noomis meid / võt-

tis meid läbi] **sub** | **võtma** jmt. Omadusõna **vahend** | **lik** tõlge mainīgs, tāds, kas mijas [= muutlik, see, mis vaheldub] on ekslik, sest nt *vahendlik täideviimine* tähendab seda, et tegu pannakse toime, kasutades teist isikut vahendina.

EKSS-ist pärinevate näitelause teiseendustesse on sünenenud häirivaid morfoloogilisi ja süntaktilisi vigu. Mõned nopped: *rannakülade aherad* [p.o *ahtrad*] põllud **sub** | **aher**, *vajalikku informatsiooni vahendavad* [p.o *vahendavad*] *meile televisioon* **sub** | **vahendama**, *vastloodud muuseumi* [p.o *muuseum*] svaigi izveidots muzejs **sub** | **vastloodud**, *vastukäivaid* [p.o *vastukäivad*] *seletused* **sub** | *vastu* | **käiv**, *ta vuntsib auto* [p.o *autot*] viņš spodrina automašīnu **sub** | **vuntsima**, *sūgīs* [lisada *on*] vōrdsustunud hāābumise ja surmaga rудens ir pielidzinājies iznīcībai un nāvei **sub** | **vōrdsustuma**, *pole vālistatud, et te* [p.o *ta*] *tuleb* nav izslēgts, ka viņš atnāks **sub** | **vālistama**, *uue uurimissuuna vāljaarendamīse* [p.o *vāljaarendamine*] jauna pētniecības virziena izveidošana **sub** | **vālja** | **arendamine**, *nad otsustati* [p.o *otsustasid*] vāltida suuri teid viņi nolēma izvairīties no lieliem ceļiem **sub** | **vāltima**, *alkoholi vāārtarvitamist* [p.o *vāārtarvitamine*] alkohola ļaunprātīga izmantošana **sub** | **vāār** | **tarvitamine**. Rohked näpuvead viivad kardetavasti segadusse nõrgema eesti keele oskusega sõnaraamatukasutaja: *uritus* [p.o *ūritus*] oli mēāratud ainult valituile **sub** | **valitu**, *ta uhkes* [p.o *puhkes*] valjusti naerma **sub** | **valjusti**, *pois* [p.o *poiss*] veab paberile pliiatsiga tāhti **sub** | **vedama**, *ta eeretās* [p.o *veeretās*] kohmetult mūtsi kāsēs **sub** | **veeretama**, *rūdruk* [p.o *tūdruk*] vōis tundide viisi raamatute taga istuda **sub** | **viisi**, *jue* [p.o *uue*] ūhiskonna esimeņe vōrse jaunās sabiedrības pirmās asns **sub** | **vōrse**, *aknauugid* [p.o *aknaluugid*] pandi vāļjast kinni slēgus no ārpuses aiztaisīja ciet **sub** | **vāļjast**, *lirjaniku* [p.o *kirjaniku*] sõnavara annab teosele minģi ainulaadse vūrtsi rakstnieka vārdu

lietajums piešķir darbam unikālu garšu
sub`vürts. Oleks tervitatav, kui need
jpt vead saaksid kohe parandatud veebi-
versioonis, hiljem ka pabersõnaraamatu
2. trūkis.

Kokkuvõtvalt voin ent tōdeda, et ELS
esindab traditsiooniliste kakskeelsete
sõnaraamatute parimaid pōhimōtteid
praegusaja pealiskaudse ja rutaka maa-

ilma kiuste. Ei pea olema selgeltnāgija,
et ennustada sõnaraamatu kujunemist
oluliseks õppevahendiks eesti keele
omandamisel ja heaks ning usaldus-
vāärseks abimeheks eesti tekstide lātin-
damisel.

LEMBIT VABA